

Rıza Şah Dönemi İle Muhammed Rıza Şah'ın İlk Dört Yıllık Yönetimi Dönemlerindeki Azerbaycan Basınının İçerik Bakımından Mukayesesi (1925-1945)*

A Comparison of The Content Of The Azerbaijan Press in The Reza Shah Period and The First Four Year Rule Of Mohammad Reza Shah (1925-1945)

*حجت فلاح توتکار, رضا محمدی, "مقایسه محتوایی مطبوعات آذربایجان بین دوره های سلطنت رضا شاه و چهار سال ابتدایی حکومت محمد رضا شاه (۱۳۰۴-۱۳۲۴ شمسی)", تاریخ نامه ایران بعد از اسلام, شماره دوم, ۱۳۹۰, س. ۱۴۶-۱۲۷.

Hoccat Fallah Tutkar, Reza Mohammadi, "Mukayese-yi Muhteşa-yi Azerbaycan Beyni Dovreha-yi Saltanat-ı Reza Şah ve Çehar Sal İbtida-yi Hükümet-i Muhammed Reza Şah (1304-1324)", *Târih-nâme-i İnan ba'd ez İslâm* 2, (1390/2011), 127-146.

Zühre Nur CELEP¹

¹Sakarya, Türkiye

ORCID: Z.N.Ç. 0000-0003-4917-6034

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Zühre Nur Celep (Dr.),
Sakarya, Türkiye
E-posta: znurpeh@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 13.01.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.02.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
18.02.2023
Kabul/Accepted: 20.02.2023

Atıf/Citation: Celep, Zühre Nur. "Rıza Şah Dönemi İle Muhammed Rıza Şah'ın İlk Dört Yıllık Yönetimi Dönemlerindeki Azerbaycan Basınının İçerik Bakımından Mukayesesi (1925-1945)." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 515-529.
<https://doi.org/10.26650/jos.1233921>

öz

Rıza Şah döneminde Azerbaycan'da yayımlanan gazetelerin niteliği, önceki dönemlere nazaran köklü bir değişime sahip olmuştur. O dönem neşriyatının sayıları; Rıza Şah'ı övmeye, İran ve Azerbaycan'a yönelik çeşitli dâhilî haberlere ve ilanlara ayrılmaktaydı. Ülkenin mevcut durumuna ve Pehlevi yönetiminin üst düzey yetkililerine yönelik herhangi bir eleştiriyeye yer verilmiyordu. Gazetelerin ömrü kısaydı ve gazeteler, insan hakları ve özgürlükleri vb. konular hakkında siyasi ve içtimai makalelerden yoksundu. Ancak 1941-1945 yılları arasında yayımlanan gazeteler, Rıza Şah ve oğlunun idaresi dönemindeki İran ve Azerbaycan'ın karışık durumu hakkında eleştirilere özgürce yer vermekteydiler. Bunun yanı sıra neşriyattaki Türkçe yazınların basımı ve de nitelik-nicelik olarak artışı, gazetelerin topluma hâkim olan polis devlet atmosferinden kurtulduklarının göstergesiydi. Birinci dönemdeki (1925-1940) hâkim durumun en önemli nedeni, siyasi mutlak güç, bunalımcı hâkimiyet ve ifade özgürlüğünden yoksunluktu. Ancak ikinci dönemde (1941-1945) egemen olan siyasi serbestlik ortamı, Sovyet eğilimine sahip parti ve yapıların faaliyetlerinin kuvvet kazanmasına yol açtı. Bunun sonucunda söz konusu akımlara uyum sağlayarak gazete yayımları gerçekleşti. **Anahtar Kelimeler:** Azerbaycan, Gazete, Rıza Şah, Sovyetler Birliği, Muhammed Rıza Şah

ABSTRACT

The quality of the newspapers published in Azerbaijan during the reign of Reza Shah had changed radically change compared to previous periods. The pages of the publications of the period were devoted to praising Reza Shah and contained various internal news and advertisements about Iran and Azerbaijan. No criticisms were found regarding the current situation of the country or the senior officials of the Pahlavi administration. Newspapers had a short lifespan and didn't feature political or social articles addressing issues such as human rights and freedoms. However, the newspapers published between 1941-1945 started to include criticisms of the complicated situations of Iran and Azerbaijan during the administration of Reza Shah and his son. In addition, the publication of Turkish articles in newspapers, as well as the increase in quality and quantity indicated that the newspapers had removed the police state atmosphere that had been dominating the community. The most important reason for the oppressive situation during the initial period of 1925-1940 had been the absolute nature of the political power, its overwhelming dominance, and the lack of freedom of expression. However, the prevailing environment of political freedom during the second period of 1941-1945 led to the strengthening of the activities of parties and structures with Soviet tendencies. As a result, newspaper publications were realized in integration with these aforementioned movements.

Keywords: Azerbaijan, newspaper, Reza Shah, Soviet Union, Mohammed Reza Shah

Giriş

Matbuat, Meşrutiyetin dördüncü ayağı olarak toplumsal gelişme ve krizlerde önemli rol oynamıştır. Basın özgürlüğü, siyasi ve sosyal özgürlüklerin bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle söz konusu dönemdeki (1925-1945) neşriyatların durumu, devlet yapısını ve aydınların eleştirileri karşısında rejim sorumlularının gösterdiği hoşgörü kapasitesini ortaya koymaktadır.

Rıza Şah, saltanatı döneminde insan hakları ve özgürlükleri kapsamına giren her şeye muhalefet etmekteydi. Hiç kimsenin, Şah ve uygulamalarını açıkça eleştirmeye ve memnuniyetsizliğini dile getirmeye cesareti yoktu. Yalnızca Şah ve uygulamalarından övgüyle bahseden neşriyatların yayımlanmasına izin verilmekteydi. 1941 Ağustosundan sonra Rıza Şah'ın devrilmesiyle oluşan siyasi serbestlik, önceki yıllarda kendini ifade etme imkânı bulamayan güçlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Azerbaycan'da gizlenen (yeraltındaki) siyasi güçlerin de bu özgürlük ortamını, kendi amaçları doğrultusunda kullanacakları açtı. Aynı şekilde işgal döneminde, Tudeh Partisi Eyalet Komitesi ve İşçiler Sendikası da Tebriz'de önemli hareketliliğe sahip olmuştu. Elbette Sovyet ordularının varlığı, Azerbaycan'da kriz yaratan siyasi güçlerin bulunması, kabinelerin zayıflığı gibi hususlar merkezi hükümetin ortaya çıkmasına engel olabilecek güce sahip olmadığı havadislerin yaşanmasına sebep oldu. 1941-1945 yıllarındaki ikinci dönemin neşriyatlardan bazıları, Sovyet nüfuzunun etkisi altındaydılar.

Bu yazıda Rıza Şah dönemi ile Muhammed Rıza Şah'ın ilk dört yıllık hâkimiyeti döneminde Azerbaycan'da yayımlanmış matbuatın içeriği incelenmek suretiyle o dönem ortamında ve sonrasında yaşanacak olaylarda matbuatın rolü aydınlatılacaktır. Bu araştırmanın ele aldığı temel soru, iki dönem arasında Azerbaycan matbuatının içeriğindeki farklılığın sebebinin ne olduğudur. Çalışmanın hipotezi ise şöyledir: Rıza Şah'ın otoriter devlet yapısı ve yine işgal dönemindeki İran'ın özgür ve gerilim dolu siyasi ortamı, basının içeriğine ve kapsamına doğrudan etki etmiştir.

1. Rıza Şah Dönemi Azerbaycan Gazeteleri

Rıza Şah dönemi, İran'ın kültürel ve siyasi alandaki boğucu dönemlerinden biri olarak sayılmaktadır. Mevcut basın istatistikleri, onun saltanatı döneminde tüm ülkede kayda değer bir gazetecilik ve kültürel faaliyetin olmadığını göstermektedir. Bu şartlardan dolayı yayımlanmasına izin verilen birkaç dergi ve gazetede giderek eğlenceli içeriklere, tefrika romanlarına, basit toplumsal meselelere yer vermeye yöneldiler. Bu dönemde polis teşkilatı, gazetelerin içeriği konusunda tam bir kontrole sahipti. Polisin müdahalesi sadece gazetelerin yerli ve yabancı haberleri ve siyasi makalelerine yönelik olmayıp gazete ilanları da yayımlanmadan önce polis idaresinin denetiminden geçiyordu.¹ “Rıza Şah döneminde Azerbaycan'da yayımlanan gazetelerin hiçbirinde, üst düzey yetkililere ve sisteme yönelik eleştiri gözlemlenmiyordu.

1 Mahmud Sadrhaşimi, *Tarih-i Cerayid ve Mecellat-i İran*, (İsfahan: Bina, 1949/1327), 30.

Gazetelerdeki mevcut sessizlik, mezarlıklardaki hüznü sessizliği andırıyordu.”² Bu dönemde Türkçe yazı yasağı nedeniyle, gazetecilerin isteklerine rağmen Türkçe ya da Farsça-Türkçe ortak şekilde tek bir gazete bile yayımlanmamıştır. 20 yıllık süre zarfında (1921'den 1941'e kadar) Azerbaycan'da, 16'sı Farsça, bir tanesi Ermenice olmak üzere 17 gazete yayımlandı. 17 gazeteden 12 tanesi Tebriz'de, iki tanesi Urmiye'de, 1 gazete Erdebil, Hoy ve Zencan şehirlerinin her birinde yayımlanıyordu.³ Burada önemli olan bir nokta da, daha önceki dönemlerde Tahran'dan sonra ilk sırada yer alan Tebriz basınının, dördüncü sıraya gerilemiş ve Meşhed, İsfahan ve Şiraz'dan sonra yer almış olmasıdır.⁴ Şimdi Tebriz'de yayımlanan önemli birkaç gazeteyi inceleyeceğiz:

1.1. Sehend Gazetesi

“Sehend Gazetesi”, 1926'dan itibaren Mahmud Ganizade Selmasi sorumluluğunda Tebriz'de yayımlanmaktaydı. “Tarih-i Cerayid ve Mecellat-ı İran” kitabına göre Ganizade'nin adı, İran'ın Azerbaycan'daki meşrutiyetçilerinin kurucuları arasında yer almaktadır. Onun 1934'te ölümünden sonra gazete, Ahmedzade Dihkan'ın yönetiminde yayımlanmıştır.⁵ Gazete sayılarındaki başmakalelerin içeriği ve konuları şöyledir: “Rıza Şah'a ve Tarih-i Bastanî İran'a (Eski İran Tarihi) övgü, 24 İsfend'de (15 Mart) Hz. Ali'nin doğum günü kutlamasının düzenlenmesi tebliği, Mirza Halil Han Fehimi'nin Doğu Azerbaycan Valiliğine atanması nedeniyle Rıza Şah'a teşekkür, Ala Hazret Hümayun'un Türkiye'yi ziyareti ve onun neticelerine dair haber, 30 Temmuz 1934 (8 Mordad 1313) Tebriz'de yaşanan sel ve onun yarattığı hasarlara dair şu başlık: “Tebriz 10 yıl geride kaldı, ne yapmalı? vb.”⁶ Görünüşe göre bu gazetenin uzun ömürlü olmasının sebebi, kapatılmaktan ve baskıdan korunmak için Pehlevi döneminin siyasi ve sosyal meselelerini ele almamış olmasıdır. Bununla birlikte gazetenin ilk sayılarında, devamı gelmeyen eleştiri emareleri de görülmektedir. Bu gazete, Rıza Şah'ı övme politikasını seçmişti. Onun yaptığı işleri abartıyordu ve bazı gerçek dışı içerikler yayımlıyordu. Örnek olarak Sehend gazetesinin bir sayısında şöyle yazmaktadır:

“Neden seçim kanununun uygulanmasında, merkezden tutun da memleket sınırlarının en uzağına kadar kayıtsız kalınıyor? Tüm sevilen yöneticiler ve Şah kesin olarak özgür seçimler yapılmasını buyurmakla birlikte yine de üzerine vazife olmayanlar gizli ya da aşikar kendi düşüncelerini uygulamaktan geri durmuyorlar...Gereğesi de şu ki biz siyasi gelişmişliğe sahip değiliz.”⁷ Elbette burada şu meseleyi hatırlatmamız zaruridir ki Rıza Şah ve onun temsilcilerinin, mecliste yaptıkları müdahale ve entrikalar aşikardı. O, meclis temsilciliği için istedikleri kişileri

2 Musa Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, c.1, (Tahran: Sazman-i Esnad ve Kütüphane-yi Milli Cumhuri İslam-i İran, 2003/1382), 214.

3 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 214-215.

4 Mesut Berzin, *Tecziye ve Tahlil-i Amar-i Matbuat-ı İran Şemsi 1315-1357*, c. 1, (Tahran: Vezaret-i Ferheng ve Erşed-i İslam, 1991/1370), 19.

5 Sadrhaşimi, *Tarih-i Cerayid ve Mecellat-ı İran*, c. 3, 49.

6 Sehend Gazetesinin çeşitli sayılarında.

7 Mahmud Ganizade, *Sehend Gazetesi*, 17, (Eylül 1926/Şehrivar 1305), 1.

seçtirmek suretiyle orayı Şah fermanlarının onaylandığı bir toplanma merkezine dönüştürmüştü. Görünüşe göre bu yazının yazarının kastettiği, halkın siyasi gelişiminden yoksunluğudur.

Sehend gazetesinin başka bir sayısında ülkenin istihdam kanunu ve yine vilayet yöneticilerinin, devlet dairelerinde çalışan işçilerin işe alınma ve işlerine son verilmesine müdahale etmesini eleştiren bir yazıya rastlıyoruz.

Sehend gazetesi bir sayısında, Simitko ve o civardaki Kürtlerin ayaklanması neticesinde meydana gelen olaylarda ortaya çıkan Selmas şehrinin içler acısı vaziyeti hakkında Milli Şura Meclisi temsilcilerinin dikkatini çekmiştir. Yazar başyazısında, temsilcilerden Selmas bölgesinin durumunu iyileştirmek için acil önlemler almalarını istemektedir.⁸

Bu gazete, Azerbaycan'daki eğitimin eksiklikleri ve bu alanda yapılması gereken temel reformlar hakkında da önerilerde bulunmuştur. Bunlar arasında Azerbaycan'ın köylerindeki öğretmenlerin maaşlarının arttırılması, öğrencinin kısa sürede Farsça konuşabilmesi için Azerbaycan için derlenen Farsça kitapların özel bir üslup ve metot ile yazılması yer almaktadır.⁹ Sehend gazetesi birkaç sayısının başyazısını, Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretine ve onun buradaki görüşme ve konuşmalarına ayırmıştır. Bu neşriyat İran hükümdarını överken onu şöyle tanıtmaktadır: “Ala Hazret İran'ın ruhudur.”¹⁰ Devamında İran ve Türkiye devletini ve milletini birbirine bağlayan çok güçlü manevi faktörlere işaret ediyor:

“İslam kardeşliği ilişkisi, duygu ve düşünce tarzlarındaki birlik, iki taraf sınırının aracısız birleşimi, dil bakımından algı ve anlayış kolaylığı, her iki millete mensup kişilerin birbirleriyle daimi birleşmesi ve diğer benzer şeyler ki eğer abartılı sayılmazsa bunun adı ezeli ilişki konulmalıdır.”¹¹

Sehend başka bir sayısında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Atatürk'ün ölümü münasebetiyle İran şehinşahlık binasının bir ay süreyle yas tutacağını ve ülkenin ve ordunun, bayraklarının yarıya indirileceğini yazmıştır.¹² Bu haberler, Pehlevi hükümetinin komşu ülke (Türkiye) ile ilişkilerde çok önem verdiğini gösteriyordu. Rıza Şah, oraya seyahati sırasında Atatürk tarafından gerçekleştirilen ilerleme ve reformlara hayran kalmıştı. Gazete sonraki sayılarında, bu gelişmelere de yer verdi. Bu gazete, 1926'dan Rıza Şah'ın saltanatının sonuna kadar yayımlanan tek gazeteydi.¹³

1.2. Şahin Gazetesi

“Şahin” gazetesi, Mirza Habibullah Han Ağazade yönetiminde 1929'dan 1935'e kadar altı yıllık süre zarfında Tebriz'de basılmış ve yayımlanmıştır. Habibullah Ağazade, Urmiye'de Feryad gazetesini de yayımlamıştır. Ahmed Kesrevi bu konuda şöyle yazmıştır: “Sahibi Mirza

8 Ganizade, *Sehend Gazetesi*, 26, (4 Kasım 1926/12 Aban 1305), 1.

9 Ganizade, *Sehend Gazetesi*, 26-28, (Ekim 1926/Aban 1305), 1.

10 Ganizade, *Sehend Gazetesi*, 78-79, (10 Haziran 1934/19 Tir 1313), 8.

11 Ganizade, *Sehend Gazetesi*, 78-79, (10 Haziran 1934/19 Tir 1313), 8.

12 Ganizade, *Sehend Gazetesi*, 2, (17 Kasım 1938/26 Aban 1317), 1.

13 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan* 1230-1380, 214.

Habibullah Ağazade, yazarı Mirza Mahmud Ganizade olan bir diğer saygın gazete Feryad ismiyle Urmiye’de çıkarılmaktaydı.”¹⁴ Bu gazetenin birkaç sayısı incelendiğinde, şöyle konuların ele alındığı görülmektedir:

Ala Hazret’e övgü, Ahmed Kesrevi’nin İran’ın farklı lehçeleri ile ilgili yazıları, ana akım neşriyatların özetleri, Tebriz’in tarihçesi, yerel ve eyalet haberlerinin özeti, İran tarihi, dünya haberleri, kayıt ilan ve reklamlar, Simitko’yu bastırması nedeniyle Şehinşah ordusunun tebrik edilmesi vb.¹⁵

“Azerbaycan’ın en yüksek tirajlı gazetesi” ibaresi, gazetenin her sayısının ilk sayfasında göze çarpmaktadır. Bu gazetenin genel politikası, Rıza Şah rejiminin sıkı bir şekilde desteklenmesi ve Pehlevi hükümetine yönelik propagandaydı. Öyle ki 22 Şubat (3 İsfend) gününü, İranlıların en büyük milli bayramı olarak nitelendirmekte ve Birinci Pehlevi övülerek şöyle yazılmaktaydı:

“Ala Hazret Pehlevi, geçmişin bütün görkemli krallarından daha güçlüdür. Acaba bu adamdan başkası, dünya büyüklerini hayrete düşüren böyle büyük işleri on dört senelik bir zaman zarfında yapabilir miydi?”¹⁶

Rıza Şah’ın saltanatı boyunca, daha önce gerçekleşmemiş olan girişimlerde bulunduğunu bilmek gerekir. Ancak saltanatının sonunda İran’ın en büyük toprak sahibi haline geldiğini de ifade etmek gerekir. O, ülkede emniyeti tesis etmek bahanesiyle, Meşrutiyet devriminin hedefi olan İranlıların ortak siyasi katılımına dayanan bir devletin şekillendirilmesi durumunu ortadan kaldırdı. Şahin gazetesi, sayılarının birinde Azerbaycan’daki eğitimin durumuna da değinmiştir. Makale yazarı, Kaçar dönemindeki Azerbaycan eyaletinin eğitim bütçesini Rıza Şah dönemiyle mukayese etmiştir. Yazar orada, Kaçar döneminde Azerbaycan’ın eğitim bütçesinin 200 tümen olduğunu, ancak bunun 1935’te üç milyon iki yüz bin riyale ulaştığı yazmaktadır.¹⁷ Bu yazı yazıldığı sırada, kırsal kesimdeki çocukların okuma ve yazma nimetinden tamamen mahrum kaldığı bir zamana rastlamaktaydı. Rıza Şah’ı çok fazla pohpohlayan Şahin gazetesi, sonunda veliahdın ikamet yerinin Tebriz’e nakledilmesi talebinde bulunmakta ve bu mümkün değilse, bu eyaletin yaz mevsiminin üç ayı boyunca aziz (veliahda) hizmet etmesine izin verilmesini istemekteydi. Yazının sonunda, bu talebin Azerbaycan halkının yegâne dileği ve en büyük arzusu olduğu vurgulanmıştır.¹⁸ Bu arzu öyle bir zamanda dile getiriliyordu ki gazete yazarları, mahrum Azerbaycan halkının esef verici durumunu yansıtmaya çabalamıyorlardı.

1.3. Tebriz Gazetesi

Bu dönemin bir diğer gazetesi olan “Tebriz gazetesi”, Hüseyin Tebrizi’nin yönetiminde, Hüseyin Omid’in editörlüğünde Tebriz’de basılmış ve yayımlanmıştır. Bu gazetenin birkaç sayısının başyazıları incelendiğinde, eğitim ve medeniyet, ilkökul eğitimi, Rıza Şah’a övgü,

14 Ahmed Kesrevi, *Tarih-i Meşrutia-yi İran*, (Tahran: Emir Kebir, 2002/1381), 270.

15 Şahin gazetesinin çeşitli sayıları.

16 Habibulah Ağazade, *Şahin Gazetesi*, 296, (14 Mayıs 1936/24 Ordubeşt 1315), 1.

17 Ağazade, *Şahin Gazetesi*, 305, (21 Temmuz 1936/30 Tir 1315), 1.

18 Ağazade, *Şahin Gazetesi*, 318, (5 Ekim 1936/13 Mehr 1315), 1.

dünya siyasi tarihi ve yargı ve ticaret ilgili hayati reformlar gibi konulara rastlıyoruz. Yurttan haberler, Tebriz’deki emlak, kayıt ilan ve duyuruları ile binek satış reklamları da gazetenin iç sayfalarında yer alan hususlardır.¹⁹

Tebriz gazetesi, İranlı kızların eğitim durumunun ıslahı üzerine vurgu yapmakta ve şöyle yazmaktaydı: “Kadınların fikri ve ruhi gelişimi ve eğitimi, erkeklerin fikri ve ruhi gelişimi ile yan yana gerçekleşmelidir.”²⁰

Bu gazete “okul ilerlemenin temelidir” başlığıyla, öğrencilerin derslerinin halkın ihtiyaçlarıyla uyumlu olmadığını eleştirmiş ve şöyle yazmıştır: “İlim tahsili ve okul kurulması halkın ihtiyaçlarına yönelik olmalıdır.”

Gazete, faaliyeti süresinde zaman zaman milliyetçi ve vatansever düşüncelere yer vermekteydi. Bu sayıların birinin arasında, İranlıların ilerlemesi yönündeki engellere işaret edilmiştir:

“Farsçayı sadece Arap dilinin esir aldığını ve yine o Arapların ruhumuzu kendilerine bağlı kıldığını sanmayın. Londra ve Paris’ten gelen her bir misafir de ayağımızın önüne bir taş bıraktı ve doğru yol olan ilerlemeye engel oldular.”²¹ Başka bir sayıda yazar; ilerlemenin yolunu, Arapça ve Avrupa dillerinin öğretiminin azaltılmasında ve uygulamalı bilimlerin öğretiminin arttırılmasında görmüştür.

“Şimdi çare için çabalamalı- bugün okullarda Avrupa ve Arap dillerinin öğretiminin azaltılması gerekli olup mimari, demircilik, marangozluk ve heykeltıraşlık ve benzeri gibi teknik ve sanayileri öğrenme yönünde girişimde bulunulmalı- günümüzde okullarda ipek dokumacılığı, ipek kozacılığı, botanik alanlarının usulleri öğrencilere öğretilmelidir- eğer köylerde okullar kurduysalar- ziraat usullerini köylü çocuklara öğretmek gerekir.”²²

Tebriz gazetesi, arka arkaya on üç sayısındaki kendi baş yazıları, İran ile Sovyetler Birliği hükümetleri arasında imzalanan ticaret antlaşması konusuna ayırdı. Bu antlaşma her iki tarafın vatandaşlarının ikameti ve ticaret ve gemicilik konuları çerçevesinde 27 Ekim 1931’de imzalanmıştır. Bu antlaşma, İran’ın üçüncü ülkeler karşısındaki konumunu güçlendirmek amacıyla İran’ın dış ticaret tekeli kanununun Sovyet hükümeti tarafından tanınması ilkesi üzerine imzalanan ilk antlaşmadır.²³ Tebriz gazetesinin başka bir sayısında şöyle yazılmıştır:

“Sevilen ve yüce Şah, biz İranlıları yerli üretimleri kullanmaya davet etti ve mukaddes padişah da ülkenin kendi kumaşını, çok değerli yabancı kumaşlara tercih etti.” Gazete bu konulara değinerek halkı yerli malların kullanımı için teşvik ediyordu.

Tebriz gazetesi, İran ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ticaret antlaşmasını önemli olarak değerlendirmiş ve bu imzayı iyiye yormuştur:

“Eğer bu maddeleri (İran ile Sovyetler Birliği arasındaki ticaret antlaşmasının maddeleri)

19 Tebriz gazetesinin çeşitli sayıları.

20 Hüseyin Omid, *Tebriz Gazetesi*, 4, (25 Nisan 1931/4 Ordubeheşt 1310), 1

21 Omid, *Tebriz Gazetesi*, 12, (30 Nisan 1931/9 Ordubeheşt 1310), 1.

22 Omid, *Tebriz Gazetesi*, 14, (13 Mayıs 1931/22 Ordubeheşt1310),1.

23 Omid, *Tebriz Gazetesi*, 94, (26 Kasım 1931/4 Azer 1310), 2.

dikkatle incelersek, bu maddelerin İran'ın mevcut hükümetinin harika işlerinden biri olduğunu belirtebiliriz. Bu sayede diğer ülkede bulunan İran vatandaşları bu maddelerin güvencesinde baskıdan kurtulmaktadır.”²⁴

Tebriz gazetesi 6. dönem Milli Şura Meclisi seçimleri hakkında şunları yazmıştır: “İran devleti ve yetkilileri kendi tarafsızlığını ilan etmiştir.”²⁵ Cümleye dikkatle bakıldığında gazetenin Pehlevi yanlısı tutumu açıkça anlaşılmaktadır. Bu gazete, Şah ve sarayın Milli Şura Meclisi için istedikleri kişilerin seçilmesi yönündeki girişimlerinin üstünü örtmüş ve bu görüşleri aksettirmek suretiyle Rıza Şah'ın boğucu hâkimiyeti döneminde birkaç yıl daha yayın hayatına devam edebilmiştir.

1.4. Feryad-ı Azerbaycan Gazetesi

Diğer önemli gazeteler arasında 1925 yılında Hacı Kazım Dadgeran'ın sorumluluğunda ve editörlüğünde yayımlanan “Feryad-ı Azerbaycan” gazetesine işaret etmek gerekir. Gazete ilk başlarda haftalık, sonraları günlük olarak yayımlanmıştır.²⁶ Gazetenin genel siyaseti, Rıza Şah Pehlevi'nin savunuculuğunu yapmaktı. Bu gazete resmi haberlerin çoğunu, Azerbaycan halkının merkeze telgraflarını, ayrıca halkın genel durumunu, dış haberleri ve Azerbaycan'ın yerel durumunun haberlerini yayımlıyordu. Bu gazete bir sayısında Türkçe konuşan topluluk arasında Farsça konuşulması hakkında bir habere de yer vermiştir:

“Farsça dilinin konuşulması ile ilgili gerekli emirlerin çıkarılması sonucu Nehzet-i Milli Heyeti (Milli Hareket Karma Komisyonu) resmî ve gayri resmî alanlarda genel olarak Farsça konuşulması ve buna uymayanların da belirli bir cezaya çarptırılması yönünde karar almıştır.”²⁷ Bu gazete, devamında Rıza Şah hükümetini destekleyerek Milli Meclis Şurası'nın 6. döneminin seçimleri hakkında şöyle yazmıştı: “Bu dönem seçimleri başladığında, Ala Hazret Pehlevi gibi büyük bir sultan memleketin başında yer almış ve onun kutsal huzurunda hiçbir oyuna (hileye) izin verilmemiştir.”²⁸

1.5. Ankebut Dergisi

“Ankebut” dergisi, bu dönemin eleştirel içerikli tek mizah dergisidir. Sayfanın üst kısmında gazete başlığının altında şu cümle görülmektedir: “Haftada bir basılır dört kez tutuklanır”²⁹ Bu resimli dergi, Mirza Bakır Netak yönetiminde 1925'ten itibaren kurşun baskı ile basılıyordu.³⁰ Bu derginin üçüncü sayısında aşağıdaki beyit yazılmıştır:

“Örümceğin yuvası varsa, insanın da vatani var,

24 Omid, *Tebriz Gazetesi*, 94, (3 Aralık 1931/11 Azer 1310), 1.

25 Omid, *Tebriz Gazetesi*, 22, (13 Eylül/22 Şehriver 1305), 1.

26 Sadrhaşimi, *Tarih-i Cerayid ve Mecellat-i İran*, c. 4, 81.

27 Kazım Dadgeran, *Feryad-ı Azerbaycan Gazetesi*, 26, (14 Eylül 1925/3 Behmen 1304), 4.

28 Dadgeran, *Feryad-ı Azerbaycan Gazetesi*, 25, (23 Ocak 1925/3 Behmen 1304), 1.

29 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 214.

30 Hüseyin Nahcivani, “Tarihçe-yi İntişar Ruznameha ve Mecellat Der Azerbaycan ve Tebriz Ez Sed Sal Piş Ta Eknun”, *Neşriye-yi Danişkede-yi Tebriz*, 1, (Tebriz: 1963/1342), 10.

Sen de örümcek gibi vatanının çevresinde ağ ör (vatanına sahip çık)³¹

Bu, yazarın vatanseverlik duygusunu göstermektedir. Bu dergide, toplumsal içerikli karikatürler basılıyordu. Bunlardan bazıları; toplumun sıkıntıları ve sorunları, ağa-maraba ilişkileri, 6. dönem meclis seçimleri ve benzeri konulardı. Azerbaycan'ın durumu hakkındaki şiirleri ve latifeleri, ayrıca Azerbaycan'ın şehirlerinden yerel haberleri, mektupları ve nameleri ele alan bu yayın da kendi mizah anlayışıyla uyumlu olarak onlara bazı yanıtlar vermiştir. İran halkının bilinçsizliği ve cehaleti, Ankebut yazarlarını rahatsız ediyordu:

“Ankebut Mirza'nın İranlıların uyandığını ve kendileri için bir çıkış yolu bulmak istiyor olduklarını söylediğini sanmayın. Hayır, İranlılar gaffet ve cehalete tutulmuş, uyku durumundadırlar ve şüphesiz bundan iki yüz yıl sonra da ayağa kalkmayacaklar”.³²

İlk Pehlevi lideri döneminde Azerbaycan'da yayımlanan diğer yazılı basın şunlardan ibarettir: “Tebriz'de 1937 yılında Muhammed Emin Edib-i Tusi'nin yönetiminde “Mahtab” Dergisi, Tebriz'de 1928 yılında Mirza Bakır Netak sorumluluğunda “Şomal-i Garb” gazetesi, 1930'da Emir Nazmi Afşar sorumluluğunda “Rızaiye”, 1933'de Rızaiye'de³³ haftalık dergi “Eblağ”, Hoy'da 1934 yılında haftalık dergi olarak “Neda-yı Hak”³⁴ ve 1933'te Tebriz'de haftalık olarak “Mecelle-yi Edebi” (Edebi Dergi) kurulmuş ve yayımlanmıştır.³⁵

2. 1941'den 1945'e Kadar Azerbaycan Matbuatına Bir Bakış

Rıza Şah'ın diktatörlüğü dış müdahale neticesinde çöktü. Bu otokratik hükümetin, müttefikler tarafından devrilmesi, rejimin milli himayeden yoksun olduğunun göstergesiydi. Rıza Şah'ın saltanat makamından zorla çıkarılması, onun oğluna tahtı ele geçirme fırsatı verdi. O, devlet işleri üzerinde tam bir hâkimiyete sahip değildi. Bu dönemde ağır baskı ve boğucu ortam birden kayboldu. İran'a siyasi gerilim ve karışıklık ortamı hâkim oldu. Kabinelerin istikrarsızlığı ve siyasi partilerin artışı bu dönemin bir özelliğiydi. Ağustos 1941 sonrasında İran'ın siyasi ortamında yaşanan değişim, ülkenin kültürel durumunda dönüşüme neden oldu. Başka bir deyişle bu tarihten 1953 Temmuzuna kadar olan dönem İran matbuatının en heyecanlı dönemi sayılmaktadır. Geçmiş dönemde neşriyatlar, çok sıkı bir kontrole tabi tutulmuşlardı. Ancak bu dönemde özgürlüğe kavuştular ve kitap ve neşriyatlardaki sansür kaldırdı. Gazetelerin sayısı daha önce görülmedik şekilde arttı. 1941'den 1946 yılının sonuna kadar Azerbaycan'da toplamda 36 gazete yayımlandı.³⁶ Azerbaycan Demokrat Partisi kurulmadan öncesine kadar ele alınan en önemli konular şunlardı: Köylü ve işçilerin hukukunun savunulması, Azerbaycan yönetim idaresine halkın katılımı ve eyalet ve vilayet encümenleri kanunun uygulanmasının

31 Mirza Bakır Netak, *Ankebut Gazetesi*, 3, (16 Temmuz 1925 /25 Tir 1304), 1.

32 Netak, *Ankebut Gazetesi*, 6, (18 Ağustos 1925/27 Mordad 1304), 2.

33 Rızaiye ile kastedilen Urumiye'dir. Pehleviler döneminde Rızaiye diye anılan bu şehir, İran'daki İslam Devriminden sonra Urumiye şeklinde değiştirilmiştir. (Çevirenin Notu)

34 Nahcivani, “Tarihçe-yi İntişar Ruznameha ve Mecellat Der Azerbaycan ve Tebriz Ez Sed Sal Piş Ta Eknun”, 10.

35 Sadrhaşimi, *Tarih-i Cerayid ve Mecellat-i İran*, c. 4, 181.

36 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 217.

desteklenmesi, tarih, medeniyet ve ana dilin (Türkçenin) savunulması. Saydığımız önceki konular dışında şunlar da eklenmelidir: Merkezi devlete yönelik şiddetli eleştiri, ayrımcılığın nedenlerinin araştırılması ve bölge halkının sorunlarının incelenmemesi, Rıza Şah'ın otokratik rejiminin yargılanması ve benzeri.”

Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın Azerbaycan'a hâkim olduğu dönemde ise gazetelerde şu konuların ele alınmıyor olduğunu bilmemizde fayda var: Azerbaycan Fırkası'nın hedefi, Azerbaycan Milli Meclisi'nin rapor ve haberleri, halkın sosyal gruplara ve mitinglere katılmaya teşvik edilmesi, devrimci şairlerin şiirleri, grupların merkeze telgrafları, fırka liderlerinin konuşmaları, başta Sovyetler olmak üzere Sosyalist ülkelerin haberleri, halk ve milli mücadelelerin biyografisi ve benzeri... Şimdi 1941'den 1945'e kadar olan süreçte Azerbaycan'da yayımlanmış ve öne çıkan yayınları inceleyeceğiz:

2.1. Azerbaycan Gazetesi

Ağustos 1941'den sonra çıkan ilk ve en önemli gazete, Azerbaycan gazetesidir. İlk sayısı, 1 Kasım 1941'den itibaren olmak üzere haftada iki kere Tebriz'de yayımlanıyordu. Gazetenin yönetimi, Ali Şebüsteri'nin sorumluluğundaydı ve gazetenin editörü İsmail Şems'di. Meşrutiyet dönemi özgürlükçülerinden biri olan Şebüsteri, Demokrat Fırkası zamanında Azerbaycan Milli Meclis Başkanlığı sorumluluğunu üstlendi. Gazete Farsça ve Türkçe dillerinde içerikler sunuyordu. Bu neşriyat Azerbaycan Cemiyeti'nin organıydı ve hedefleri; köylülerin ve işçilerin haklarını savunmak, merkezi devleti ve kentte bulunan merkezi hükümet yetkililerini şiddetli şekilde eleştirmek, Azerbaycan idaresinin bizzat Azerbaycan halkı tarafından idare edilmesini savunmak, Azerbaycan ve İran'da halkçı ve demokratik hükümete yardım etmektir.³⁷

Bu gazete ilk sayısında “geçmişteki ve şu anki toplumsal vaziyeti açıklarken toplumdaki ekonomik ve ahlaki yolsuzluk ve yozlaşmışlığın gerekçelerini ve sonunda toplumdaki ahlaki yozlaşmanın ıslahı ve ekonomik baskının ortadan kaldırılmasının pratik çaresini bulmaya çalışacaktır” diye yazmaktaydı.³⁸ Azerbaycan gazetesi, yavaş yavaş İran Tudeh Partisi'nin taleplerinin yayın organına dönüştü. Sayılarından birinin başyazısında faşist Almanya ve İtalya'ya saldırmış ve Sovyetler Birliği'ni, dünyanın büyük müttefiklerini kan emici faşizm şerrinden kurtarmasını dilemiştir.³⁹

Sayılarından birinde, Azerbaycan'ın başına gelen musibetin sebebini araştırmış⁴⁰, başka bir gün Eyalet ve Vilayet Encümenleri esaslarının uygulanmamasının nedenini sorgulamıştır.⁴¹ Bu gazete sayılarının birinin başyazısında, köylülerin haklarını savunmuş ve devamında devlet büyüklerine şöyle hitap etmiştir: “Biz açıkça söylüyoruz ki köylülerin ve işçi sınıfının hakları bu tabakanın (devlet yetkilileri) tecavüzlerinden korunmadıkça toprak durumuyla ilgili

37 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 31.

38 Ali Şebüsteri, *Azerbaycan Gazetesi*, 1, (1 Kasım 1941/10 Aban 1320), 1.

39 Şebüsteri, *Azerbaycan Gazetesi*, 32, (25 Şubat 1941/6 İsfend 1320), 1.

40 Şebüsteri, *Azerbaycan Gazetesi*, 12, (11 Aralık 1941/20 Azer 1320), 1.

41 Şebüsteri, *Azerbaycan Gazetesi*, 28, (9 Şubat 1941/20 Behmen 1320), 1.

herhangi bir düzenleme yapılamayacak, mülk sahipleri karşısında köylü ve işçi sınıfının durumu netleşmedikçe toplumun reformu asla başlayamayacak ve kaos ve kargaşa yatıştırılamayacak aksine günden güne daha da kötüleşecek. Sonuç olarak şunu da ifade etmeliyiz ki baskı ve zulüm arttıkça kargaşa alanının genişleyeceği kesindir.⁴²

1945 Ağustosunda Demokrat Fırkası'nın teşkiliyle bu gazete, söz konusu fırkanın resmi yayınına dönüşmüştür. Gazete, yeni dönemde Türkçe yayımlanmıştır. Bu dönemin başyazarının çoğunu, Seyyid Cafer Pişeveri "P" imzasıyla veya Selamullah Cavid "C" imzasıyla kaleme almıştır. 1946 Kasım'ında Demokrat Fırkası yenildikten sonra, bu gazetenin yayını tamamen durduruldu.⁴³

2.2. Setare-yi Azerbaycan Gazetesi

Bu gazete 27 Aralık 1944'ten itibaren "Muhammed Ali Helal Nasırı"nin (Azerbaycan Cemiyeti'nin kurucularından) sorumluluğunda ve editörlüğünde ve "Lal Dil" in işbirliğiyle Tebriz'de yayımlanmıştır. Gazetenin muhtevası mizahi ve eleştireldi. İran Tudeh Partisi İşçi ve Zahmet Çekenler Birliği'nin organı olarak faaliyet gösteriyordu.⁴⁴ Setare-yi Azerbaycan, fakir halkın sıkıntılarını dile getiren, merkezi devlet yetkilileri ile vilayet yetkililerinin eksikliklerine işaret eden (bazı) gazetelerdendi. Sayılarından birinde, Tahranlı ve taşralı arasında ayrım yapılmaması gerektiğinden yakınıyor ve şöyle uyarıyor:

"Yüksek sesle söylüyoruz ki eğer bir Azerbaycanlı askeri vazifesini yapacaksa: Azerbaycan eyaleti dışında bir yere gitmeyecek ve Seyyid Ziyaların ve Tuğgeneral Hüsrevânî ve diğer katillerin işlerini yürütmelerinde alet olmayacaklar... Yoksa Tahran'ın kendi erleri yok mu? Yoksa onlar seçkin/ayrıcalıklı bir millete mensup bey çocukları mı? Yoksa Azerbaycan ölümlü mü? ve sizin tüm baskılarınıza razı mı olmalı?"⁴⁵ Sonuç olarak bu gazete 12 Aralık 1946 hadisesi nedeniyle (Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın (ortadan kaldırılması) kapatıldı.

2.3. Ajir Gazetesi

Ajir gazetesi, Seyyid Cafer Pişeveri'nin sorumluluğunda Tahran ve Tebriz'de yayımlanıyordu.⁴⁶ Bu gazetenin siyasi duruşu, irtica ve istibdata muhalefet ve solcu aydın ve özgürlükçülere destek üzerineydi. İlk sayısı 1943 yılı mayıs başında yayımlandı. İşçilerin ve köylülerin durumu, 14. meclis dönemi Azerbaycan seçimleri, merkeze muhalif olanların telgrafları, mitinglerin bildirileri, mal sahipleri ve jandarmanın fecaati, Azerbaycan'da Tudeh Partisi'nin faaliyetlerinin haberleri ve yine Azerbaycan'daki istikrarsız durum gibi çeşitli konular Ajir Gazetesi'nde yayımlanıyordu. Ajir, Özgürlük Cephesine aitti ve Pişeverî, Özgürlük Cephesi basınının kurucularından biriydi. Bu gazete, Musaddık'ın Sovyetlerin İran ve dünya üzerindeki siyasetleri

42 Şebüsteri, *Azerbaycan Gazetesi*, 33, (2 Mart 1941/11 İsfend 1320), 1.

43 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 32.

44 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 116-117.

45 Muhammed Ali Hilal Nasırı, *Setare-yi Azerbaycan*, 7, (Ocak 1945/Behmen 1323), 3.

46 Seyyid Celili, *Danişname-yi Matbuat-ı İran (1230-1370)*, c. 1, (Tebriz: 1996/1375), 41.

hakkındaki konuşmalarına saygı gösteriyordu. Zira Musaddık şöyle demişti: “Geçmişte de gördüğüm gibi hiç şüphem yoktur ki Sovyetler Birliği'nin uluslararası sahnemizden çekilmesi durumunda, bizim için özgürlük havasında da nefes almak zordur.⁴⁷ Pişeveri, mazbatasının parlamentoda reddedilmesine gösterdiği sert tepkinin ardından iktidardaki siyasi sisteme saldırdı. O, bir konuşmasında şöyle söylemektedir:

“1941 Ağustosundan sonra diktatör gitti ama diktatörlük sistemi yok olmadı. Diktatörün kullandığı o makine hala yerinde durmaya devam ediyor.”⁴⁸ Pişeveri kendi gazetesinde, Rıza Şah tarafından Azerbaycan'ın tahrip edilmesinin nedenlerine değiniyor:

“... Rıza Han Azerbaycan'dan ve onun özgürlükçü halkının himmetinden korkuyordu ve bir Azerbaycanlının, gerici baskısı ve zorbalığı yükünün altına girmeyeceğini biliyordu...”⁴⁹ O, devamında Rıza Şah'ın politikasının onun oğlunun döneminde aynı şekilde devam ettiğini (şöyle) vurguluyor: “... Bu yıkıcı politika, gericilerin yıpranmış ve kirlili beyinlerinde ve işledikleri suçlarda hala varlığını sürdürmektedir. Bu yıl içinde Azerbaycan'ın geçmişini telafi edecek hiçbir şey yapılmamıştır.”⁵⁰

Ajir gazetesi, eyalet ve vilayet encümenleri esasının uygulanmasını güçlü bir şekilde takip ediyordu. Bu önemli gazete, Tebriz Partileri Temsilciler Şurası'nın taleplerini yayımlamaktaydı. Onun bentlerinden biri de şu esasların uygulanmasıydı:

“1- Eyalette gerekli reformların ve sosyal işlerin daha fazla ertelenmemesi için Kanuni Esasi maddelerine göre eyalet encümeni esasının uygulanması. 2- Ülkenin birçok yerinde seçimlerin başladığı, ancak Tebriz'de bugüne kadar herhangi bir adım atılmadığı dikkate alınarak Millet Meclisi seçimlerinin (14.dönem) uygulanması talebi. 3- Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'nin meclis kürsüsünden azli ve muhakeme edilmesi.”⁵¹

İran-Sovyet Kültür Derneği'nin Tebriz'deki faaliyetlerine ilişkin haberlerin yayımlanması⁵² ve ayrıca Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal durumuna ilişkin raporlar gazetenin sayfalarının çoğunda görülen konular arasındadır.

2.4. Cevdet Gazetesi

Bu gazete, 1927'den 1946'ya kadar “Hasan Cevdet” sorumluluğunda Erdebil'de yayımlandı. Cevdet Gazetesi, 10 Haziran 1931 yılında, komünist ve Bolşevik propagandası suçundan basımı durdurulmuş, ancak 6 Aralık 1931'de yeniden yayımlanmaya başlamıştır. 1941 yılından itibaren bu gazete, özgürlükçü grubun arasına katılarak merkezi hükümetin bölgedeki zayıflıklarını eleştirmiştir. Hasan Cevdet, 1944 yılının ortasında Özgürlük Cephesine katıldı ve merkezi hükümetin karşısında yer aldı. O, parti zamanında Erdebil halkı tarafından 15.826 oyla Azerbaycan Milli Meclisi temsilcisi seçildi.⁵³ Bundan sonra gazete, Farsça ve Türkçe olarak fırka haberleri meseleleriyle ilgilenmiş ve dâhili bağımsızlık istemiştir:

47 Seyyid Cafer Pişeveri, *Ajir Gazetesi*, 229, (24 Aralık/3 Dey), 1.

48 Pişeveri, *Ajir Gazetesi*, 257, (6 Mart 1945/15 İsfend 1323), 1.

49 Pişeveri, *Ajir Gazetesi*, 30, 42, (Temmuz 1943/Tir 1322), 1.

50 Pişeveri, *Ajir Gazetesi*, 30, 42, (Temmuz 1943/Tir 1322), 1.

51 Pişeveri, *Ajir Gazetesi*, 83, (18 Kasım 1943/26 Aban 1322), 2.

52 Pişeveri, *Ajir Gazetesi*, 265, (10 Nisan 1945/21 Ferverdin 1324), 2.

53 Haydar Muhammedyan Erdi, *Tarih-i Matbuat-ı Erdebil*, c. 1, (Erdebil: Nikamuz, 2002/1381), 53-66.

“İhtiyaçların karşılanması ve yerel sağlık ve kültürün temini için dâhili bağımsızlık yegâne arzumuz olup dört milyon Azerbaycanlı canı gönülden bu arzuya muvafakat etmektedir.”⁵⁴ Ayrıca aynı sayının başyazısında N. Habibullah’ın kalemiyle şöyle yazılmıştır:

“Biz önce kendi memleketimizden başlıyoruz ve eminiz ki Azerbaycan’ın reformu ve ilerlemesi doğal olarak İran’ın kalkınmasına yol açacaktır... İnsanların sabrı taşmıştı ve tüm bu zorluklara dayanmak imkânsız gözükmekteydi... Sonunda Azerbaycan Demokrat Fırkası Azerbaycan dilinde şöyle yazıyordu: “Tahran derdimize çare olmuyor, ihtiyaçlarımızı teşhis edemiyor, kültürümüze engel oluyor, ana dilimizi aşağılıyor...”⁵⁵

2.5. Vatan Yolunda Gazetesi

Vatan yolunda gazetesi, 1941’den itibaren Sovyet orduları Tebriz’e girdikten sonra Türkçe olarak yayımlanmıştır. Gazetenin sorumluluğunu Rıza Kuluyev, Ş. Hasan, Cafer Hanedan üstlenmiştir.⁵⁶ Gazetenin önceliği, 2. Dünya Savaşı’nda Kızıl Ordu’nun haberlerini ve antifaşist sloganları haber yapmaktır. Sayfaların çoğunda sol partilere bağlı unsurların makaleleri göze çarpıyordu. Bunlardan birinde şöyle yazılmıştır: “Sovyet hükümetinin ekonomik yardımları, hayatımızın düzelmesini sağlamıştır.”⁵⁷ Gazetenin başka bir sayısında şöyle yazılmaktaydı: “İran ulusları ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluk güçlü ve ölümsüzdür.”⁵⁸

Bu gazetelerin sayfalarında Muhammed Biriya ve Mehdi Etemad gibi şahsiyetlerin şiirleri ve edebi malzemeleri de kullanılmıştır. Bu neşriyat şüphesiz Tebriz ve Azerbaycan’ın diğer şehirlerinde özel bir okuyucu kitlesi için yayımlanmıştır.

2.6. Yeni Şark Gazetesi

Bu gazete, 1944’ten itibaren Mahmud Turabi yönetiminde Türkçe olarak Tebriz’de yayımlanmaktaydı.⁵⁹ Gazete içeriğinde; Ortadoğu’daki Komünist Parti’nin haberleri, Azerbaycan Demokrat Fırkası haberleri, gericilik karşıtı bildirimler, fırka üyelerinin konuşmaları gibi konular yer almıştır. Onun (gazetesinin) bir sayısının başyazısının başlığında şu ifade yer almaktadır: “Zorba gericilik yok edilebilirdir”.⁶⁰ Yeni Şark, özgürlük cephesi üyesiydi ve 12 Aralık 1946 yılında fırkanın (partinin) yok edilmesiyle kapatıldı.

2.7. Cevanlar (Gençler) Gazetesi

Cevanlar gazetesinin ilk sayısı, 18 Mayıs 1946 yılında yayımlandı. Muhammed Biriya (Azerbaycan Milli Hükümeti’nin Kültür Bakanı) gazetenin imtiyaz sahibiydi. Bu gazete Azerbaycan Demokrat Fırkasının Gençlik Örgütü (Kolu)’nün yayın organı sayılmaktaydı.

54 Hasan Cevdet, *Cevdet Gazetesi*, 1447, (6 Eylül 1945/15 Şehriver 1324), 1.

55 Cevdet, *Cevdet Gazetesi*, 1.

56 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 186.

57 Rıza Kuluyev, *Vatan Yolunda Gazetesi*, 38, (20 Mart 1943/29 İsfend 1321), 4.

58 Kuluyev, *Vatan Yolunda Gazetesi*, 49, (12 Nisan 1942/23 Ferverdin 1321), 1.

59 Mecidi, *Tarihçe ve Tahlil-i Ruzname-yi Azerbaycan 1230-1380*, 188.

60 Mahmud Turabi, *Yeni Şark Gazetesi*, 154, (3 Kasım 1946/9 Azer 1325), 1.

Gazete, fırkanın gençlik faaliyetleri, fırkanın kültürel, eğitimsel ve tiyatro programlarının bildirilerine ilişkin haberlerle doluydu.⁶¹

Sonuç

Milli birlik oluşturmak amacıyla yurtdışından dönen milliyetçiler tarafından şekillendirilen Rıza Şah hükümetinin otoriter milliyetçi siyaseti, anadili Farsça olmayanların kültürel haklarının görmezden gelinmesi sonucunu doğurdu. Yine o milliyetçiler Fars dilinin genelleşmesine dayalı milli birliğe ulaşmak için çoklu etnik kimlik ve kültürlerin ortadan kaldırılmasını vurguladılar. Bu durum diğer etnik kimliklerin kültürel eser üretimlerinin düşmesine neden oldu.

I. Pehlevi döneminde Azerbaycan basını daha çok Şah'ın uygulamalarının hizmeti yönünde faaliyetlerini yürütüyor ve onun teşebbüslerini açıklamayla meşgul oluyorlardı. Neşriyat yazarları mevcut olan ekonomik, sosyal ve kültürel sıkıntıları eleştiremiyorlardı. Yine anadilde (Türkçe) yazılanların basımı da yasaklanmıştı. Matbuatın bu durumu İran Milliyetçiliği'nin siyasetinden, padişahın mutlak gücünden ve Pehlevi rejiminin iktidarından kaynaklanıyordu.

Rıza Şah hükümetinin çökmesinin ardından söz konusu siyaset belli ölçüde devam etti; ancak "Farslaştırma" süreci karşısında etnik azınlıkları sorunlu bir öz bilince ulaştırdı. Geniş siyasal özgürlükler, kitap ve neşriyattaki sansürün kaldırılması, partileşme ve örgütlenmenin artması 1941 Ağustosundan sonra yaşanan asıl hususlardandı. Kültürel aktivistler son yıllarda Azerbaycan dilinin, tarihinin ve medeniyetinin yasaklanması ve inkâr edilmesinden dolayı kimliklerinin gururunun aşağılandığını hissediyorlardı. Bundan dolayı kültürel ve siyasi anlamda ilk yaptıkları iş anadillerinde kitap ve matbuat basımı olmuştu. 1941-1945 dönemi matbuat faaliyetlerinin diğer boyutu bilinçli bir şekilde mazlum kitleleri, köylü ve işçi sınıfını, eyalet ve vilayet encümenleri esasının uygulanmasını desteklemek ve merkezi hükümeti ve ağamaraba sistemini eleştirmek üzerine kuruluydu. Bazı yayınlar da İran'da Sovyet politikalarını taraflı bir şekilde desteklemekteydi. Her halükârda Rıza Şah zamanı ile Muhammed Rıza Şah döneminin (1941-1945) gazetelerinin içerikleri belirleyici (temel) farklılıklara sahipti. Gerçekte birinci dönemdeki katı politikalar ile ikinci Pehlevi döneminin ilk yıllarındaki esnek şartlar bu farklılığın esas sebebiydi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

61 Sirus Biraderan Şukuhi, "Şinasa-yi Şenasname-yi Ruznameha-yi Tebriz Der Fasile-i Zamani 1324-1325/1945-46", *Gencine-yi Esnad* 64, (1996 /1385), 75-76.

Kaynakça/References

- Ağâzâde, Habîbullah. *Şâhîn Gazetesi*. 292, 305, 318, 1929/1308.
- Berâderân-i Şukûhî, Sîrûs. “Şenâsâi-yi Şenâsnâme-yî Rûznâme-hâ-yî Tebrîz Der Fâsile-i Zemânî 1324-25/1945-46”. *Bâ Tâ’kîd-i Tovsîh-i Rûznâme-i Cevânlar (Cevânân) Gencîne-yi Esnâd*. 64, 1996/1375, 62-81.
- Berzîn, Mesûd. *Teczîye ve Tâhlîl-i Amârî-yi Matbûât-i İrân 1215-1357*. c. 1, Tahran: Vezâret-i Ferheng ve Erşed-i İslâmî, 1991/1370.
- Celîlî, Seyyîd. *Dâneşnâme-yi Matbûât-i Azerbâycân (1230-1370)*. c. 1, Tebrîz: Mehd-i Âzâdî, 1996/1375.
- Cevdet, Hasan. *Cevdet Gazetesi*. 15, 1927/1306.
- Dâdgerân, Kâzım. *Feryâd-i Azerbâycân Gazetesi*. 25-26, 1925/1304.
- Ganîzâde, Mahmûd. *Sehend Gazetesi*. 2, 17, 21, 26, 28, 78,79, 1926/1305.
- Hilâl Nâsîrî, Muhammed Alî. *Setâre-i Azerbâycân Gazetesi*. 7, 1944/1323.
- Kesrevî, Ahmed. *Târîh-i Meşrûte-i İrân*. Tahran: Emîr Kebîr, 2002/1381.
- Kulîyef, Rezâ. *Vatan Yolunda (Der Râh-ı Veten) Gazetesi*. 38, 49, 1941/1320.
- Mecîdî, Mûsa. *Târîhçe ve Tahlîl-i Rûznâme-hâ-yi Azerbâycân 1230-1380*. c. 1, Tahran: Sazman-i Esnad ve Kütüphane-yi Milli Cumhuri İslami İrân, 2003/1382.
- Muhammedyân Erdî, Haydar. *Târîh-i Matbûât-ı Erdebîl*. c. 1, Erdebîl: Nikâmûz, 2002/1381.
- Nahcevanî, Hüseyîn. “Târîhçe-i İntesâr-i Rûznâme-hâ ve Mecellât Der Azerbâycân ve Tebrîz Ez Sed Sâl Piş Tâ Eknûn”. *Neşrîye-yi Daneşkede-i Edebiyât-i Tebrîz*. 1, Tebrîz: 1963/1342, 1-14.
- Netâk, Mîrzâ Bakır. *Ankebût Gazetesi*. 25-27, 1925/1304.
- Omîd, Hüseyîn. *Tebrîz Gazetesi*. 4, 6, 12, 14, 22, 90, 94, 97, 1931/1310.
- Pişeverî, Seyyîd Cafer. *Ajîr Gazetesi*. 42, 83, 229, 257, 265, 1943/1322.
- Sadrhâsemî, Mahmûd. *Târîh-i Cerâyîd ve Mecellât-i İrân*. c. 1,2,3,4, İsfahan: Bînâ, 1953/1332.
- Şebisterî, Alî. *Azerbâycân Gazetesi*. 1, 12, 28, 32, 33, 1941/1320.
- Turâbî, Mahmûd. *Yeni Şark (Hâver-i Nov) Gazetesi*. 154, 1944/1323.

